

DİL BİLGİSİ VE SÖZCÜK ÖĞRETİMİNDE ALT EYLEMLER

Gökhan ARI

Düzce Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gokhanari@duzce.edu.tr

Özet

Eylemler anlamları itibariyle değişimi gösteren sözcük türleridir. Eylemlerin anlamlarının edinilmesinde, öğrenilmesinde ve kullanılmasında birçok özellik etkilidir. Bu özelliklerden biri de olay eylemlerinin üyeleri ve bu yapıda yer alan alt eylemlerdir. Alt eylemler, bir olay eyleminin altında yer alan, asıl eylemin ortaya çıkmasını sağlayan başka bir eylem ya da eylemlerdir. Dil bilgisi öğretiminde eylem konusu yapı ve işlev olarak ele alınmakta, anlam özellikleri ise yalnızca iş, oluş, durum eylemleri olarak sınıflandırılmaktadır. Olay eylemlerinin anlamlarının işlenmesinde ve anlam özelliklerinin bulunmasında alt eylemlerin belirgin etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı ana dili öğretimi derslerinde yararlanılmak üzere alt eylemlere dikkat çekmektir. Alt eylemler, asıl eylemin bir üyesi olarak eylemin gerçekleşmesi için bir alt basamak teşkil etmektedir. Başka bir eyleme ya da asıl eylemin oluşmasını sağlayan bir geçiş sunmaktadır. Bir olay eylemi birden fazla alt eylemden oluşabilir ya da bir alt eylem tekrarlanarak asıl eylemi oluşturabilir. Bu özellikler dil bilgisi öğretiminde eylemin anlamını kavramada, sözcük öğretiminde bir eylemin başka eylemlerle ilişkisini kavramada ve anlamca birbirine yakın eylemlerin arasındaki farkı belirlemede anahtar yapılarıdır. Türkçe öğretiminde bu yapılardan yararlanılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Dil Bilgisi Öğretimi, Sözcük Öğretimi, Olay Eylemleri, Alt Eylemler

SUBEVENTS IN GRAMMAR TEACHING AND WORD TEACHING

Abstract

Verbs are the word types indicating variations. A lot of features are operative in acquisition, learning and using the meaning of verbs. Sub-events and argument structure of event types took place in this structure can be considered among these features. Sub-events are the event types that are located below the action and allow the emergence of the real action. Sub-events are the event types that are included by the real action/event and provide the emergence of it. The features of verbal meaning are divided into two categories (structure and function) and verbs are classified as acts/actions, states and cases in teaching of the grammar. It is thought that the features of verbal meaning have particular efficacy in processing the meaning of an active verb and determining the sub-events of an event. The aim of this study is to draw attention to the sub-event structure so as to utilize it in mother tongue teaching. As a member of the event, sub-events are ranks for realization of it. They supply transition to another event or realization of the basic event. An event can be composed of multiple sub-events, or it can constitute a basic event by being repeated. These features are the key structures in comprehending the meaning of an event in grammar teaching, the relation of an event with the other events in word teaching, and determining the difference of the verbs that are semantically close to each other. These structures should be utilized in teaching Turkish.

Key Words: Grammar Teaching, Word Teaching, Events, Sub-Events.

Giriş

Ana dilinin öğretiminde dil bilgisi, temel dil becerilerine alt yapı sunan ve yön veren bir alandır. Dil bilgisi öğretimi, dil bilgisinin temel kavramları edinildikten sonra dili iyi kullanmak için dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesinde dilin yapısını ve anlam ilişkilerini öğrenmek, bilmek ve uygulamak üzerine kurulmaktadır. Sonraki aşamada ise dilin yapısal ve anlamsal ayrıntılarını anlamak ve dili oluşturan birimlerin işlevsel kullanımı işlenmektedir. Dil bilgisi öğretiminin amacı “Dile ilişkin saygıyı ve özgüveni oluşturmak, standartları belirlenmiş dil öğretimine yardımcı olmak, dil başarısını arttırmaya yardımcı olmak, yabancı dil öğretimini kolaylaştırmak, dil ve kültüre ilişkin farklılıklara yönelik hoşgörüyü arttırmak, bilimsel yöntem ve analitik düşünmeyi öğretmek, dili kötüye kullananlara karşı dili korumak, dilin sorunlarını anlamaya yardımcı olmak, dil hakkındaki genel bilgiyi derinleştirmek”tir (Hudson, 1992’den akt. Yapıcı, 2004: 36). Bu amaçlar için, özellikle analitik (çözümleyici) düşünmek ve dille ilgili genel bilgiyi derinleştirmek için, sözcüğün anlamından yararlanılmalıdır. Bu sebeple dil bilgisi öğretiminde ve dil bilgisi etkinliklerinde yapı ve anlam ilişkisi birlikte sunulmalıdır. Dolayısıyla sadece yapı ya da sadece anlam sözcüğün ediniminde ya da sözcük türlerinin öğretiminde tek başına kullanılmamalıdır, bunlar, birlikte verilmelidir. Özellikle sözcüğün anlam boyutu ikinci planda kalmamalıdır.

Anlam ve dil bilgisi, temel dil becerilerin kullanılmasında önemli birer rol oynamaktadır. “Doğru konuşmak, doğru yazmak, doğru anlamak ancak dil bilgisi etkinlikleriyle sağlanabilir. Dil bilgisel kurallar sıralanarak, ezberlettilerle değil, her bir dil bilgisel biçim birimin işlevi sezdirilerek, anlatıma katkısı kavratılarak hem iyi bir dil bilgisi öğretimi gerçekleştirilir hem de başarılı bir Türkçe öğretimi sağlanmış olur” (Sağır, 2002: 7). Bu sebeple sözcüğün anlamı, dil bilgisi yapısı ve kullanımda diğer unsurlarla ilişkisinin doğru ve sağlam kurulması hem dil bilgisi hem de anlama ve anlatma becerilerinin öğretiminde önemli unsurlardır.

Son zamanlarda dil bilimi kaynaklarından yararlanılarak Türkçede eskiden bilinmeyen ya da sadece değinilen, üzerinde derin araştırmaların yapılmadığı konular üzerine yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Başka dillerde önceden ortaya konan unsurlar, Türkçede bu çalışmalardan yola çıkarak belirlenmeye, o unsurun diğer dillerdeki gibi işleyip işlemediği yordanmaya ve bu şekilde geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bunlar bağdaşıklık, tutarlılık, kılınış, görünüş, eş dizim gibi konuları içermektedir. Yapılan araştırmalar, konuları derinlemesine inceleyerek farklı adlandırmalar ve sınıflamalar yoluyla bu tür konuları genişletmeye, dolayısıyla öğretimde kullanılacak bir literatür oluşturmaya yönelmektedir. Bunlara eklenmesi gereken konulardan biri de eylemlerin (fillerin) öğretimidir.

Türkçede eylemlerin öğretimi sözcüğün yapısına dayandırılmaktadır. Temel kaynaklarda, kök-ek birleşimi ile sözcüğün dil bilgisi yapısı aktarılmaktadır. Aktarılırken ekin, eklendiği sözcüğe yüklediği anlam ve işlevlerinden örnekler sunulmaktadır. Farklı öğretim kademelerindeki ders kitaplarında da konu bu anlayışa dayandırılan etkinliklerle işlenmektedir. Kaldı ki öğretim programları

tasarlanırken önceki bilgilerden ve temel kaynaklardan hareketle hazırlanmakta, ana dili ders kitapları da öğretim programı esas alınarak düzenlenmektedir.

Bu çalışmanın amacı ana dili öğretimi derslerinde (ilköğretimde Türkçe, ortaöğretimde Dil ve Anlatım) alt eylemlerden yararlanılması için alt eylemler konusunda farkındalık sağlamaktır. Bu amaçla dil bilgisi ve sözcük öğretiminde eylemlerin öğretilmesinde, olay eylemlerinin anlamının ve eylemin kavram alanına giren; görünen ya da görünmeyen başka eylemlerin, eylemin anlamı üzerindeki etkisi yapı ve anlam çerçevesinde incelenecek ve tartışılacaktır.

Eylemler hem kendi anlamları hem de cümle içinde kullanımları sebebiyle cümle içinde başka sözcük türlerinden etkilenecek çeşitli tarzlar sunabilirler. Bunlar kılınış ve görünüş kavramları kapsamına giren bitmişlik (perfective)- bitmemişlik (imperfective), süreç bildiren (durative)- anlık (instant/momentary), başlangıç durumu (beginning)- son durum (ending), son noktalılık (telic)- son noktalı olmama (atelic) gibi özelliklerdir (Smith, 1991, Rothstein, 2004). Bu özelliklerin oluşmasında o eylemin anlamını ilgilendiren başka eylemlerin bulunabilmesi durumu, bu incelemenin konusunu oluşturmaktadır: alt eylemler.

Eylem

Eylem bir kılış, bir oluş ya da bir durum bildiren sözcük türüdür, bu itibarla kılış, oluş ya da durum, bir hareket (görünen ya da görünmeyen) ve bunun sonucu olarak değişimin göstergesidir. “Eylemler varlıkların hareketleri arasındaki ortaklaşalıklar yüzünden bağlanma yetenekleri oldukça güçlü söz türleridir. Dillerin sözlüklerinde eylemler, adlara oranla, çok az bir yer kaplar; bunun nedeni tabii ki pek çok varlığın aynı eylemi yapıyor olmasıdır ve eylemler, kullanım ve anlam zenginlerini bu noktada kazanırlar” (Karaağaç, 2012: 431). Eylemler, varlıkların hareketlerinin öne çıkmasını bildirdiklerinde sözcüğün yapısında kılış ya da oluş; hareketin olmamasını ya da eylemin sonucu itibarı ile hareketin arka planda kalmasını bildirdiklerinde durum gösterirler. Buna ek olarak eylemler, değişimi gösterdikleri için o değişimin başlangıcı, gelişmesi ve son bulması bir zaman çizgisinde bir sürme bildireceği gibi; anlık oluş ya da tamamlanma bildirip bildirmemesi, sözcüğün ortaya çıkması ve yapım ekleriyle anlamının genişlik kazanması, bazı durumlarda çekim ekleri ile boyut değiştirmesi, sözcük türü olarak anlamların derinleşmesini ve zenginleşmesini, dolayısıyla çok anlamlı olmasını sağlar. Bu çalışmada, eylemin çok anlamlılığından ziyade sözcüğün ilk anlamı üzerinde durulmaya çalışılmaktadır.

Dil bilimini ilgilendiren alanlardan birisi de dil dışı unsurlardır. Dil bilimi dış unsurları inceleyerek ayrıntı üzerine ayrıntı yığılabilir (Saussure, 1998). Eylemler, içyapılarında, olaya ya da duruma dayanan birtakım dil dışı özellikler, bununla ilgili ayrıntılar barındırır, dolayısıyla dil çalışmaları ve dilin öğretimi üzerine yapılan çalışmalar da bu ayrıntılarla ilgilidir.

“Dil dışı dünyada, dil kullanıcılarının algıladığı ya da algılamadığı, birbirini takip eden bir başlangıcı ve bir sonu olan birçok hareket (action) bulunur. Dil

kullanıcıları tarafından algılanan bazı hareketler ise çeşitli sebeplerle önemsenmez ve diğerlerinden ayırt edilmez.

Olay (event), dili kullananlar tarafından algılanıp önemsenen ve diğerlerinden ayırt etmek için bir fiil tabanıya dile taşınan ve mutlaka bir durum değişimi bildiren harekettir. Bu açıdan bakıldığında dil dışı dünyadaki hareket ile dildeki olay birbirinden farklıdır. Fiil tabanı, dil dışı dünyadaki hareketi değil, onun dildeki algılanmış biçimi olan olayı karşılar.

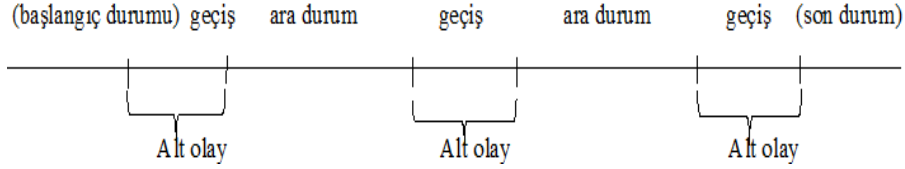
Dış dünya aslında olayları içermez. Olaylar insanların dış dünyadaki çeşitli hareketleri ve değişim modellerini sınıflamada kullandıkları bir araçtır. Bir zaman noktasında bir nesnenin bulunması zorunluluğu bir yana bırakılırsa olayın oluşma biçimi ile ilgili birbirinden farklı çok şey söylenebilir” (Allen-Ferguson, 1994’ten akt.: Karadoğan, 2009:1)

Dil dışı eylemler (hareketler), anlamlandırmada ve seslendirmede dilsel gösterge olarak olay ile karşılanmaktadır. Bir eylemin olay ya da durum eylemi olmasına hareketin kullanıcılar tarafından algılanışı yön vermektedir. Eylemlerin içyapılarındaki olay ya da durum, eylemin kılınış özelliği ile ilgilidir. “Kılınış eylem kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağlantı açısından gösterdikleri özellik; eylem kök ve gövdelerindeki kılınış sürecinin zaman bakımından birbirlerine oranla taşıdıkları ayrılıklardır” (Korkmaz, 2007). Eylemlerin öğretiminde, bu tanımdaki *kılınış*, eylemin geçişli olduğunu, *oluş* ise geçişsiz olduğunu ayırt etmede kullanılan kavramlardır ve aslında olay içerirler. Olay, eylemin içyapısı ile ilgili bir özelliktir. Hareketin sonucu olaydır ve eylem, olayı; olay, hareketi barındırır. “Olay eylemleri edim (zihni ya da fiziki bir etkinlikte birlikte süreç), tamamlama (süreçten sonuca doğru giden aşamalar), anlık gerçekleşme (sürece yayılmayan, bir kerede olan), erişme (sonlanma noktası) içeren hareketlerdir” (Vendler, 1976; Comrie, 1976; Dowty, 1976; Smith 1991, Frawley, 1992; Rothstein, 2004).

Asıl anlatılmak istenen kılınış ya da durum ve olay eylemlerinin özellikleri değil, bu özelliklerden yola çıkılarak ortaya konulmaya çalışılan alt eylemlerdir. Bu sebeple kılınış unsurları ayrıntılı olarak anlatılmayacaktır. Kılınış unsurları alt eylemin ortaya çıkmasına sebep olan malzemelerin yapısal gerekçelerini sunmaktadır.

Alt Eylemler

Chomsky’nin yürütücülüğünü yaptığı *A Semantic Theory of the English Auxiliary System* adlı doktora çalışmasında Waisetschlaeger (1976: 19) her olayın, alt olaylar içerdiğini, bir olayın, ara durumları kapsayabildiğini belirtmektedir. İyileşmek örneği ele alındığında, bir kimse iyileşiyor ise hastalanması ve iyileşmesi arasında her seferinde öncekinden daha iyi olmasını içeren sonsuz sayıda durumun olduğu görülmektedir. Waisetschlaeger, çalışmasında İngilizcede yardımcı eylemlerin yapısında alt eylemlerin özelliklerini, cümle yapılarından ve görünüş özelliklerinden örnekler üzerinde açıklamaktadır. Binnick (1991) bu açıklamaların temelini somutlaştırarak şöyle sunmaktadır:

Eylemin, ilk hâli ile son hâli arasında yaptığı değişimler alt eylemler (olaylar), geçişler ve ara durumlar ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak bir eylemde alt eylemin bulunup bulunmadığını şu tespitlerle ya da onlardan birisiyle belirleyebiliriz:

1. Olay eylemlerinin, anlam bilimi açısından, içyapı unsuru olarak derin yapısında üye sayısı ve üyelerin birbiriyle ilişkisi, alt eylemin varlığını kanıtlamaya yardımcı olabilir. Yukarıda değinildiği gibi sözcükte dile (gösteren) yansımayan, dil dışı (gösterilen) unsurlar kavram alanı içinde başka unsurları barındırabilmektedir. Bu unsurlar o sözcüğün üyesi olarak betimlenebilmektedir. Demircan'a (2009) göre eylemlerin iki katılanı [üye] bulunur: içsel (yapan, etkileyen, etkilenen) ve dışsal (yararlanan, araç, ettiren, aracı ettiren) katılanlar. Demircan'ın anlatımından dışsal katılanların, eylemin çatısı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eylemin katılan sayısının farklı sayıda olabileceği de tartışılabilir. Bu çalışmada iç-dış katılan ayrımı yapmak yerine üye terimi kullanılmaktadır. Eylemin içyapısındaki üyeleri sözlük (TDK, 2011) tanımından hareketle bir örnek (Örnekler, eylemin ilk anlamı üzerinden verilmektedir.) üzerinde gösterelim:

Dilmek: *Bir bütünü ince ve yassı parçalara ayırarak kesmek.* Bu tanımdaki üyeler: asıl eylemi (dilmek) yapacak varlık, [bu varlığın bir aracı (organ, el)] (bir) bütün (kesme işinden etkilenecek varlık), (bir) araç nesne (kesme işini yapmaya yarayan araç) kesmek olayı ve ortaya çıkan sonuç (parça). Dilmek eyleminin üyelerinden birisi 'kesmek'tir. Kesmek, bir varlık olmadığına göre bir eylemdir. O hâlde dilmek eyleminin alt eylemi (olay) 'kesmek'tir.

2. Bir eylem birden fazla alt eylem barındırabilir. Örnek:

Yürümek: *Adım atarak ilerlemek.* Bu tanımdaki üyeler: yürümek eylemini yapacak varlık [o varlığın adım atacak ayakları], varlığın konumu, adım atmak, adım sayesinde ilerlemek, ortaya çıkan sonuç olarak ilerlenilen (gidilen) mesafe ve varlığın yerinin değişmesi. Yürümek eyleminin üyelerinden biri 'adım atmak', diğeri de 'ilerlemek'tir; bu üyeler, yürümek eyleminin alt eylemlerini teşkil etmektedir.

3. Olay eylemlerinde bir eylemin olması için başka bir eyleme (olay) ihtiyaç olabilir. Yani bir eylemin gerçekleşmesi için başka bir eylem gerekebilir. Asıl eylem, başka bir eylemle aynı anda gerçekleşebilir ya da ilk eylemle ikinci eylem arasında zaman bakımından çok az bir fark olabilir. Örnekler:

Dilmek: *Bir bütünü ince ve yassı parçalara ayırarak kesmek.* Bu tanımlamanın mantık süzgecinden geçirilmesi gerekmektedir. Dilmek eyleminin gerçekleşmesinde, dil dışı olarak, önce kesmek eylemi mi yoksa parçalara ayırmak eylemi mi gerçekleşir? Mantıksal oluş açısından önce kesmek eyleminin

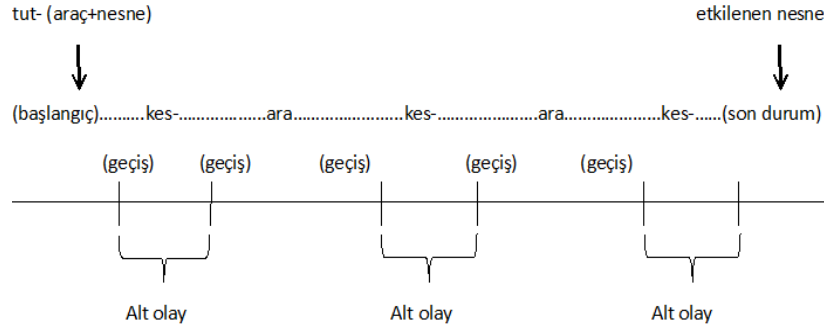
gerçekleşmesi gerekir. Diyelim ki aynı anda (mümkün gözükmemektedir) gerçekleşiyor... Kesmek eylemi başladığında bütünden henüz bir parça ayrılmamış olması gerekecektir. Kesmek eylemi bittikten sonra bir parça bütünden ayrılmış olacaktır. Kanaatimizce tanım şöyle olmalıdır:

Dilmek: Bir bütünü keserek ince ve yassı parçalara ayırmak (Bu çalışmada yapılan tanım). Alt olay 'kesmek'tir. Kesmek eylemi gerçekleşmez ise bütün bozulmayacak, sonuçta bütün parçalara ayrılmayacaktır. Bütünün parçalara ayrılması için kesmek eylemine ihtiyaç vardır.

Yürümek: Adım atarak ilerlemek. Alt olay: 'adım atmak'tır. Yürümek eyleminin gerçekleşmesi için adım atmak eyleminin tamamlanmış olması gerekir.

4. Bazı olay eylemlerinde alt eylemlerin sıralanması, arka arkaya gerçekleşmesi sonucu alt eylemlerin sayısı artabilir. Asıl eylemin gerçekleşmesi, bir alt eylemin tekrarlanmasına bağlıdır.

Dilmek eyleminin alt eylemi olan 'kesmek'in tekrarlarını aşağıdaki şekilde şöyle gösterebiliriz:

Bu örnek üzerinden devam edelim. Bir somun ekmek var ve bunun dört dilime ayrılması gerekiyor. Bu amacın gerçekleşmesi için şunlara ihtiyaç vardır: Bir varlık (insan), [bu varlığın bir iş yapması için gereken araç (el)], bir nesne (bıçak), bir bütün (ekmek), bir olay (kesmek) ve değişmeyi gösteren son durum yani parça (dilim).

Varlığın bıçağı tutması, dilinecek ekmeği tutması kesmek eyleminin alt eylemlerini oluşturmaktadır. Bıçak ekmeğe bir kez vurulduğunda ekmekten ince ve yassı bir parça ayrılmış olur. Bu ara durumdur. İkinci kez vurulması için bir geçiş (hareket) gerekir. Ekmeğe ikinci bıçak vurulduğunda ikinci kesmek eylemi ile ekmekten yine bir ince ve yassı bir parça ayrılmış olur. Bu da ikinci ara durumdur. Üçüncü kez ekmeğe bıçak vurulur ve ekmekten bir ince ve yassı parça daha ayrılmış olur. Bu da bir ara durumdur. Bu işlem birçok defa tekrarlanarak ekmek dilimlere ayrılmış olur. Böylece alt olayın tekrarlanması ile dilmek eylemi gerçekleşmiş olur.

5. Bir olay eyleminin ortaya çıkmasında etken olan alt eylem (olay) ya da alt eylemlerin altında da alt eylemlerin (hareketlerin) gerçekleşmesi söz konusu olabilir. Burada ara durumu oluşturan geçişler öne çıkmaktadır. Örneğin dilmek

eyleminin alt eylemi olan kesmek'in alt hareketlerinin çözümlemesi şöyle yapılabilir:

Kesmek: *bıçak, makas vb. bir araçla bir şeyi ikiye ayırmak.* Kesmek eyleminin içyapısında bulunan üyeler: kesmek eylemini yapacak varlık [varlığın bir aracı (organ el)], kesmek işini yapacak nesne, kesilecek nesne (bütün), tutmak, itmek [çekmek], sonuç iki parça (nesne). Dolayısıyla kesmek olayının alt hareketleri (bıçağı) tutmak, (bıçağı) itmek, gerekir ise (bıçağı) çekmek.

6. Olay eylemlerinin anlamı, sözlükte zarf-fiiller yardımıyla tanımlanmış ise o eylemde en az bir alt eylem var demektir. Örnekler:

Dilmek: *Bir bütünü ince ve yassı parçalara ayırarak kesmek.* (bu çalışmada yapılan tanım) Bu tanımda ayırmak eylemine gelen zarf-fiil eki, kesmek eyleminin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan son duruma katkısında anlam ayırıcı bir özellik bulundurmasını sağlayarak dilmek eyleminin bir alt eylem olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak dilmek iki eylem ile ortaya çıkmaktadır: kesmek ve ayırmak.

Yürümek: *Adım atarak ilerlemek.* Bu tanımda (adım) atmak eylemine gelen zarf-fiil eki yürümek eyleminin gerçekleşmesiyle ortaya çıkan son durum için bir basamak teşkil etmektedir. Yani yürümek eylemi iki eylem (olay) ile ortaya çıkmaktadır: adım atmak ve ilerlemek.

Bu şekilde eylemleri çoğaltabiliriz: ekmek, dikmek, çapalamak, toplamak, sökmek, gömmek... Ayrıca bir ad unsuruyla birlikte kullanılan eylemlerin çok daha fazla alt eylem barındırdığını da söylemeden geçemeyiz (Bunlar ayrı bir çalışmada örneklendirilecektir): abdest almak, namaz kılmak, araba sürmek, halı dokumak, örgü örmek... Örneğin "kapı açmak" eylemi harekete geçmek, kapıya doğru yürümek, eli kapı koluna uzatmak, kolu itmek ya da bastırmak, kapıyı geriye çekmek ya da ileriye itmek gibi alt eylemlerle ve alt eylemlerin alt eylemleri ile şekillenmektedir.

Sonuç olarak bir olay eyleminde bir alt eylemin olup olmadığını sözcüğün içyapısında bulunan üyeler ve üyelerin yaptığı ya da etkilediği eylemlerle, oluş sırasıyla ve sözlük tanımında belirtilen zarf-fiillerle anlayabiliriz. Eylemin, dil dışı gerçek dünyada öğrenilmesi alt eylemlerin zihinde işlem basamaklarına dönüşerek ve bu basamakların hareketlerle uygulanması ve bunların tekrarı ile gerçekleşir. Böylelikle o eylemi yapmak öğrenilmiş olur. Ancak bu öğrenmede gerçekleştirilen işlemler, yani alt eylemler işlevini kaybederek örtük hâle gelir. Çünkü önemli olan asıl eylem ve onun ortaya çıkardığı sonuçtur.

Dil Bilgisi Öğretiminde Alt Eylemler

Bu bölümde olay eylemlerini oluşturan alt eylemler, ilköğretim ve ortaöğretimde işlenecek olsa bunun öğrenciye kazanımının ne olacağı ve nasıl olacağı tartışılacaktır. Bu tartışma için var olan durumu betimlemek gerekir. Öğretim programlarında (ortaokul ve lise) dil bilgisi çatısı altında eylemlerle ilgili kazanımlar şunlardır:

İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı'nda (2006): "Fiillerin anlam özelliklerini kavrar." kazanımı yer almaktadır (İş, oluş, durum bildiren eylemlerden başka anlam özelliği ile ilgili herhangi bir açıklayıcı bilgi verilmemiştir.). Diğer kazanımlar şöyle sıralanmaktadır: "Kip ve çekimli fiili kavrar." "Fiillerin olumlu, olumsuz, soru ve olumsuz soru çekimleriyle ilgili uygulamalar yapar." "Basit, türemiş ve birleşik fiillerin kuruluş ve anlam özelliklerini kavrar." "Farklı yapı özelliklerinde fiilleri, anlam özelliklerini dikkate alarak kullanır." (Herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir).

Ortaöğretim Dil ve Anlatım Dersi 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar Öğretim Programı'nda (2011): "Metindeki fiilleri bulur." "Metnin oluşumunda fiillerin işlevlerini örneklerle açıklar." "Metindeki fiilleri çatılarına göre gruplandırır." "Fiillerin kelime gruplarının oluşumundaki işlevini açıklar." "Fiil ve fiilimsileri kullanarak metin oluşturur."

9-12. sınıflar için ana dili öğretim programında eylemlerin anlamlarıyla ilgili bir kazanım bulunmamakta, işlevleri ve kullanımları üzerinde durulmaktadır. 6-8. sınıflar için ana dili öğretim programında ise anlam özelliklerinden kasıt; iş, oluş, harekettir. Eylemlerin anlamlarının öğretilmesi tamamen yapı ve işlev özellikleriyle sınırlı kalmaktadır. İş, oluş, hareket; eylemin anlam özelliğiyle dolaylı bir bağlantı sunmakta olup eylemin bu şekilde ayrımı bir sınıflandırmadır, yani eylemin çeşitleridir.

Öğrenci çalışma kitapları Öğretim Programı'na göre hazırlandığı için verilen etkinlikler ve kazanımlarla ilişkisi Program'da belirtilen açıklamalara uygun şekildedir. Örneğin Türkçe Dersi Öğrenci Çalışma Kitabı'ndaki etkinlikler (MEB, 2013: 16, 21): "Aşağıdaki cümlelerde iş, oluş, hareket bildiren kelimelerin altını çiziniz. Altını çizdiğiniz kelimeleri anlam özelliklerine (iş, oluş, hareket) gruplandırınız". "Aşağıdaki dörtlüklerde yer alan fiillerin altını çizerek anlam yönünden (iş, oluş, durum) bunların gruplarını belirtiniz. Daha sonra bu fiilleri cümle içinde kullanınız".

İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı'nda (2006) dil bilgisi kazanımlarından birisi de "Fiillerin anlam özelliklerini kavrar." kazanımıdır. Yukarıda bahsedilen Çalışma Kitabı'ndan verilen etkinlik örneği bu kazanımla ilişkilidir. Bir iş, oluş ve durum bildiren sözcük türü olan eylemi; bir öğrencinin veya öğretmenin "Bu eylem iş bildirir, bu eylem oluş, bu eylem durum bildirir." demesi ile anlam özelliği kavranmış olamaz. Program'da bu kazanımın açıklamasında bir eksiklik ya da yanlışlık olduğu düşünülmektedir. Bu kazanımla ilgili etkinliklerin uygulanması da yapılandırmacı yaklaşımla örtüşmemektedir. Mevcut etkinlikler, Program'daki kazanımlara öğrencilerin sahip olup olmadığını ölçmeye yöneliktir. Yapılandırmacılık açısından kabul edilebilir değildir. Bu etkinlikler aracılığıyla kazanımın belirttiği yapıyı, öğrencilerin, sezmeleri/keşfetmeleri sağlanamaz. Bu tür etkinlikler, doğrudan öğrencilerin kazanımlara sahip olup olmadığını ölçmeye ya da en azından ne oranda sahip olduğunu belirlemeye dönüktür. Bu tür etkinlikler

öğrencilerin kazanımı-kazanımları elde etmesini değil bu kazanımlara ne oranda sahip olduğunu belirlemeye yöneliktir.

Programdaki açıklamadan yola çıkarak anlatmak istenileni örnekleyelim: Öğrencinin ya da öğretmenin: “Dilmek eylemi bir iş (kılış) bildirir.” demesiyle dilmek eyleminin anlam özelliği verilmiş olmaz, içyapı özelliğine bağlı olarak çeşidi, türü verilmiş olur. Anlam özelliğinin verilmesi için anlamından yola çıkarak özellik keşfedilerek belirtilmelidir. Anlam özelliğini ise alt eylemler verebilir.

Yürümek (ilk anlam) eyleminin özellikleri (alt eylem adım atmak olduğu için ‘adım atmak’ın özelliğinden başlamak gerekir):

1. Hareket bildirir.
2. Ayak kaldırmak
3. Ayağı ileriye doğru yönlendirmek
4. Basmak
5. İlk dört işlemi (diğer ayakla da) tekrarlamak
6. İlerlemek (gitmek)

Bu özellikler, birbirinin sebebi ve sonucudur. En son sonuç ise ‘ilerlemek, gitmek’tir. Dil bilgisi dersinde bunlar söz konusu edilmez ise “fiillerin anlam özelliklerini kavrar.” kazanımının gerçekleşmeyeceği söylenebilir. Dil bilgisinde eylemlerin anlam özelliklerini kavramayı doğru anlamak için alt eylemlerin anlatımına ihtiyaç vardır.

Sözcük Öğretiminde Alt Eylemler

İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı’nda (2006) dinleme ve okuma öğrenme alanlarında söz varlığı geliştirme amacı ile ilgili iki kazanım bulunmaktadır:

1. Kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini kavrayarak birbiriyle anlamca ilişkili kelimelere örnek verir.
2. Aynı kavram alanına giren kelimeleri anlam farklılıklarını dikkate alarak kullanır.

Eylemler de birer sözcük türü olduğuna göre eylemlerin birbiriyle anlam ilişkilerini kavramada ve kavratmada alt eylemlerden yararlanılmalıdır. Çünkü olay eylemlerinin birbiriyle olan anlam ilişkisi ve anlam farklılıkları eylemin üyelerindeki değişim ve alt eylemlerindeki değişim ile ilgilidir. Kesmek, ayırmak, parçalamak, bölmek, doğramak, dilmek birbiriyle ilişkili eylemlerdir. Kesmek eylemi, dilmek ve doğramak eyleminin alt eylemidir. Anlam olarak da parçalamak ve bölmek için kesmek’in sonucu olarak ortaya çıkan eylemlerdir.

Sözcük öğretiminde alt eylemler, eylemler arasındaki ilişkiyi ve farkı açıklamada asli unsurlar olarak görülebilir. Çünkü bir eylemin alt eylemi, başka bir eylemin de alt eylemi olabilir. Ancak o iki eylemin içyapısındaki alt eylemler aynı olsa da diğer üyeler birbirinden farklı olabilir. Yani iki eylem aynı kavram alanına girmektedir ancak aralarında anlam farkını üyeleri sağlamaktadır. Türkçe dersinde bir öğretmen, gömmek ve defnetmek eylemlerinin anlam farkını eylemin üyeleriyle

ve alt eylemle açıklayabilir. İki eylem için de (toprağı) kazmak, (çukura) yerleştirmek, (toprakla) örtmek alt eylemlerdir, aralarındaki ilişki (ortaklık) budur. Bir küp, gömülür; bir ölü, defnedilir. Aralarındaki anlam farkı üyelerinin değişmesiyle açıklanabilir.

Öğrenciler, günlük dilde sıklığı yüksek olan sözcüklerin birbiriyle olan anlam ilişkilerini fark etmede problem yaşamayabilirler, sözcüğün anlamını sezebilirler. Ancak sıklığı az olan, öğrencinin sözcüğün anlamını tam olarak bilmediği sözcükler için sözlüğe bakma gereksinimi doğabilir. Bu durumda sözlükte eylemin tanımı, eylemin ortaya çıkmasında alt eylemlerin oluş sırasını doğru bir biçimde verilmez ise (bkz. TDK Sözlük: dilmek, doğramak, yanmak) öğrencinin anlam ilişkilerini sezmesi zorlaşacaktır. Öğrenci ya da Türkçeyi ikinci dil olarak öğrenen bir yabancı, sözlükten kesmek, doğramak, dilmek eylemlerinin tanımına baktığında neyin kesmek, neyin doğramak, neyin dilmek olduğunu; bunların arasındaki farkları anlamasını, sözlük tam olarak sağlayamayabilir. Ancak bu işlevi sözlükler sağlamalıdır çünkü okullarda öğrencilerin sözlük taşıması ve sözlüğe bakması teşvik edilmektedir.

Sözcük öğretiminde alt eylemler Öğretim Programı'ndaki yukarıda belirtilen iki kazanım için kullanılabilir. Ayrıca Öğretim Programı'nda açık olarak belirtilmeyen, ders içerisinde bir sözcüğün anlamının açıklanması gereken durumlarda -açıklanması gereken sözcük bir olay eylemi ise- bu açıklama alt eylemlerden hareketle yapılabilir.

Sonuç ve Öneriler

Olay eyleminin içyapı unsurları olan üyeler ve üyelerin gösterdiği değiştirmeler eylemin anlamını ortaya çıkarmaktadır. Olay eyleminin üyelerinden biri eylem (alt eylem) ise, asıl eylemin ortaya çıkmasında bir basamak oluşturmaktadır. Alt eylem, asıl olay eyleminin gerçekleşmesi için gerçekleşmesi gereken bir eylemdir. Bir olay eylemi birden fazla alt eylemden oluşabilir ya da bir alt eylem defalarca tekrarlanarak asıl eylemi oluşturabilir. Alt eylemler, eylemin tanımında zarf-fiil ekleri yardımıyla kendini göstermektedir.

Alt eylemler, dil bilgisi öğretiminde eylemlerin anlam özelliklerini kavramada, sözcük öğretiminde sözcüğün anlamını açıklamada, sözcükler arası ilişki kurmada ve sözcükler arasındaki anlam farkını anlamada ve anlatmada kullanılabilir. Böylece öğrencide dil farkındalığı ve dil bilinci geliştirilebilir.

Türkçe öğretimiyle ulaşılması gereken temel beceriler olan “Türkçeyi doğru, güzel ve etkili kullanma”, “eleştirel düşünme”, “yaratıcı düşünme”, “problem çözme”, “karar verme” gibi becerilerin gelişmesine alt eylemler doğrudan ve dolaylı olarak etki edebilir. Örneğin problem çözebilmek için analitik düşünmek gerekir. Alt eylemlerin ortaya çıkmasında, tespit edilmesinde ve kullanılmasında analitiklik vardır. Bu bakımdan alt eylemlerin, öğrencinin analitik düşünme becerisi kazandırmanın Türkçe dersi içinde güzel örneklerini sunması beklenebilir. Çünkü analitik düşünme, temelde ayırt etmeyi, çözümlemeyi, karşılaştırmalar yoluyla benzerlikleri ve farklılıkları belirlemeyi sağlar. Bu itibarla bir olay eylemindeki alt

eylemleri fark etmek, alt eylemin, asıl eylemi ne yönde etkilediğini belirlemek; başka eylemlerle ilişki kurmak, öğrencinin analitik düşünme yoluyla pratiklik kazanması; bunu diğer beceri alanlarına da uygulamasıyla Türkçe dersinde problem çözme becerisi geliştirilebilir.

Sözlükte olay eylemlerinin tanımlanmasında alt eylemlerden yararlanılmalıdır. Alt eylemlerden yararlanmada, eylemin anlam tanımı ile eylemin gerçekleşme süreci dikkate alınarak oluş sırasına göre betimlenerek hüküm verilmelidir. Böylece sözlüklerin eğitimde daha işlevsel kullanılması sağlanabilir.

Kaynakça

- Binnick, R. I. (1991). *Time and the Verb: A Guide to Tense and Aspect*. Oxford: Oxford University Press.
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saussure, F. D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri* (çev. B. Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Demircan, Ö. (2009). Eylem Değerliğiyle İzlenen Düşüm. *Türk Dili Dergisi*, 135: 13-15.
- Dowty, D. R. (1976). *Word Meaning and Montague Grammar: The Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Frawley, W. (1992). *Linguistic Semantics*. Hillsdale. NJ, Hove & London: Lawrence Erlbaum Associates
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*. Ankara: Divan Kitap.
- Korkmaz, Zeynep (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: tdk, 3. Bsk.
- Komisyon (2013). *İlköğretim Türkçe 7. Sınıf Çalışma Kitabı*. Ankara: MEB Yay.
- Komisyon (2011). *Ortaöğretim Dil ve Anlatım Dersi 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar Öğretim Programı*. Ankara: MEB.
- Komisyon (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: MEB.
- Rothstein, S. (2004). *Structuring Events: A Study in the Semantics of Lexical Aspect*. Blackwell Publishing.
- Sağır, M. (2002). *İlköğretim Okullarında Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Nobel.
- Smith, C. S. (1991). *The Parameter of Aspect*. Netherlands: Kluwer Academic P.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- Vendler, Z. (1957). Verbs and Times. *The Philosophical Review*, 66 (2): 143-160.
- Woisetschlaeger, E. F. (1976). *A Semantic Theory of the English Auxiliary System*. Central Michigan University unpublished doctorate thesis.
- Yapıcı, M. (2004). "İlköğretim Dilbilgisi Konularının Çocuğun Bilişsel Düzeyine Uygunluğu". *İlköğretim Online*, 3(2), 26-34